

Una investigació sobre la formació del pensament històric a través de les representacions històriques de l'alumnat

Antoni Santisteban

Neus González

Joan Pagès

Didàctica de les Ciències Socials
Universitat Autònoma de Barcelona

El treball que presentem recull els resultats d'una recerca sobre l'ensenyament i l'aprenentatge de la història a l'educació secundària. El professorat participant forma part del grup GREDICS (Grup de Recerca en Didàctica de les Ciències Socials), de la Universitat Autònoma de Barcelona, així com també professorat d'educació secundària de centres educatius de Catalunya. La recerca ha estat finançada dins el projecte ARIE de la Generalitat de Catalunya. Va començar el curs 2005-06 i ha continuat fins l'actualitat amb diversos projectes¹.

L'objectiu fonamental d'aquesta recerca qualitativa ha estat indagar en els coneixements històrics dels/les adolescents al finalitzar l'educació obligatòria, saber com ho han après i com l'utilitzen per situar-se al seu món i en els seus projectes de futur. Ens hem centrat fonamentalment en les representacions històriques de l'alumnat, en especial les escrites, encara que a l'actualitat estem treballant amb altres tipus de representacions històriques, per exemple les audiovisuals que es poden produir per mitjà d'eines informàtiques.

Tres projectes de recerca sobre el pensament històric de l'alumnat

El primer projecte de GREDICS (2005-06 i 06-07) sorgeix d'una demanda del professorat d'història, geografia i ciències socials, responsable de les aules d'acollida dels centres educatius del nostre entorn, que ens demanava materials curriculars adequats a aquest tipus d'alumnat. A la primera fase de la investigació l'anàlisi de les representacions ens van indicar importants discontinuïtats narratives o narracions històriques poc o gens estructurades. Aquesta situació va millorar de manera evident amb l'experimentació de seqüències didàctiques, que van ajudar a l'alumnat a construir una xarxa narrativa amb un cert significat.

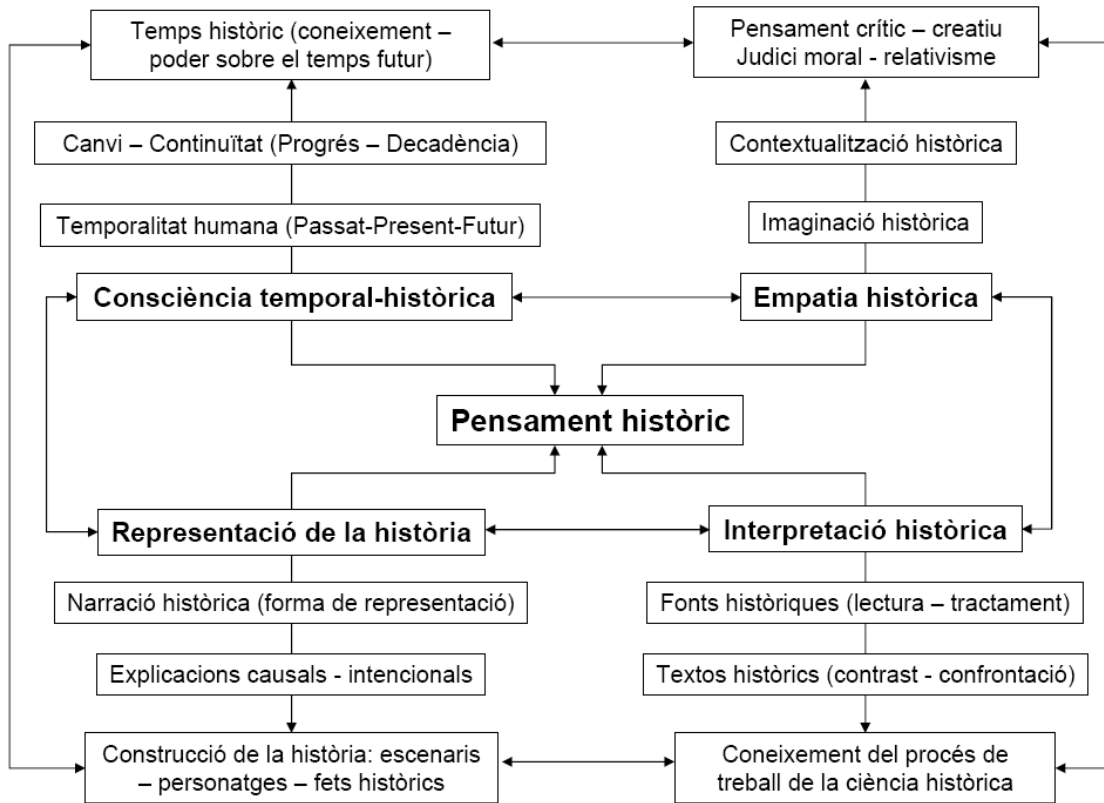
¹Investigador principal: Dr. Joan Pagès (UAB). Professorat de la UAB: Neus González, Rodrigo Henríquez, Cecília Llobet, i Antoni Santisteban. Centres educatius de secundària: Pilar Abad (tècnica d'educació de l'Ajuntament de Cerdanyola del Vallès), Joan Berlanga (IES Pere Calders, Cerdanyola del Vallès), Agnès Boixader (Escola Pia, Granollers), Pilar Cardeñosa (IES Forat del Vent, Cerdanyola del Vallès), Teresa Casas (IES Montserrat Roig, Terrassa), Vicent Espí (IES Banús, Cerdanyola del Vallès), Marina Fernández (Escola Pia, Granollers), Joan Llusà (Col·legi Mare de Déu del Roser, Sant Vicenç de Castellet), Anna Piqué (asesora LICS, Delegació Territorial Vallès Occidental), Isabel Ramírez (IES Can Jofresa, Terrassa), Jaume Serra (IES Nicolau Copèrnic, Terrassa).

Després d'aquest primer projecte destinat a un reduït nombre d'estudiants fora del context habitual d'aprenentatge, a l'aula d'acollida d'alumnes immigrants, ens varem plantejar la necessitat d'indagar sobre el conjunt de tots els i les alumnes de la classe i no només amb l'alumnat immigrant. Així, el segon projecte ARIE (curs 2007-08 i 08-09) tenia com a objectius: a) identificar i analitzar les estratègies i dificultats de l'alumnat per establir relacions temporals; b) identificar i analitzar les estratègies històrico-narratives que utilitza l'alumnat per construir i emetre judicis; c) identificar i analitzar com l'alumnat organitza els elements del discurs històric i com causalitza un fet històric. A partir dels objectius anteriors es van analitzar les representacions inicials de l'alumnat i es van elaborar i portar a la pràctica dues seqüències didàctiques: 1) "¿Podem conviure persones de distintes cultures?", sobre la convivència cultural i religiosa a l'Espanya de l'Edat Mitjana, per a l'alumnat de 1r d'ESO; 2) "Les migracions, un fenomen nou?", sobre la idea de que tothom és immigrant i que Catalunya sempre ha estat un lloc de pas i de barreja, per a l'alumnat de 3r i 4t d'ESO. Cada seqüència didàctica es va experimentar al llarg de 6 sessions de treball d'una hora cada una. La primera i l'última sessió eren iguals per a les dues seqüències, per poder comparar en última instància el que l'alumnat sabia de principi i com aplicava, finalment, els coneixements adquirits a una problemàtica de convivència cultural.

Van participar 71 alumnes -27 d'un centre concertat i 23 i 21 respectivament de dos centres públics-, dels quals un 20% eren immigrants. El context de la investigació va ser la mateixa aula, es van realitzar observacions i es van analitzar i interpretar les produccions elaborades en les mateixes. Els resultats d'aquesta investigació ofereixen una rica i variada gamma de matisos que permeten comprendre l'existència de diferents ritmes d'aprenentatge, i una certa evolució entre el punt de partida, les representacions inicials i l'activitat final, d'aplicació dels coneixements a una situació de futur. També ens informen de les dificultats de pensar històricament i de desenvolupar competències relacionades amb l'empatia. Potser hem de convenir amb Barton (2008: 241) que "els estudiants tendeixen a simplificar el contingut històric que troben, i això evita que reconguin completament la complexitat de les experiències i de les perspectives històriques".

Les valoracions globals del professorat i dels integrants del grup de recerca van ser altament positives, ja que la predisposició i la motivació de l'alumnat van ser molt altes, així com també la seva participació. Aquest tipus d'investigacions ens ofereixen uns resultats que ens permeten anar més enllà dels currículums o dels manuals escolars i penetrar en la complexitat i riquesa de la vida en una aula en què s'ensenya i s'aprèn història. En els resultats generals s'observen progressos importants en l'aprenentatge, si bé més lents del que voldríem. Per això, els integrants del grup AIRE i de GREDICS pensem que amb accions més explícites i sostingudes que posessin a l'alumnat davant de problemes o dilemes històrics el desenvolupament de l'empatia històrica i de la capacitat de pensar històricament arribaria a metes més elevades.

Amb les conclusions del projecte anterior varem començar a treballar en el tercer projecte ARIE (curs 2008-09 i 2009-10), que s'està portant a terme a l'actualitat: "L'ensenyament i l'aprenentatge de la història de Catalunya en contextos interculturals. El desenvolupament de competències de pensament històric en l'ESO". En primer lloc, ens varem proposar, després d'haver treballat sobre diferents aspectes del coneixement històric, definir el pensament històric des de l'ensenyament de la història.

En els projectes anteriors havíem treballat sobre la consciència històrica com a consciència temporal, sobre la representació de la història com a narració, i sobre l'empatia i la contextualització històriques. Al llarg de les diverses investigacions hem pogut construir un mapa aproximat sobre quins conceptes són essencials i com es relacionen entre ells en la formació del pensament històric. Així varem concretar el model anterior, que havia de servir de guia per a la investigació i per a la realització de propostes didàctiques.

En el projecte d'investigació actual ens hem centrat en la interpretació històrica, encara que s'ha de tenir present que els quatre grans blocs del pensament històric, que es descriuen al quadre anterior estan interrelacionats, són interdependents en qualsevol de les activitats de qualsevol dels àmbits que treballem. Malgrat tot, ens varem centrar en el procés d'interpretació de les fonts històriques primàries i en la contrastació de fonts secundàries, a partir del plantejament d'un problema històric a l'alumnat i, en últim terme, en la representació de la història amb diferents llenguatges narratius. El treball s'ha concretat en l'elaboració d'una seqüència didàctica sobre "Les causes de l'exili a la Guerra Civil", plantejades a l'alumnat com un problema al qual els alumnes han de donar una resposta, a partir de la pregunta: *Per què van marxar?* La temàtica ens permet la reflexió sobre la pluralitat, la convivència i el conflicte en el passat, des de la defensa dels valors democràtics. Les sessions preparades són 6, encara que hi ha una primera sessió en la qual es fa l'anàlisi de les idees de l'alumnat a partir d'una activitat introductòria, que reproduceix a petita escala el treball posterior que es realitzarà amb les fonts històriques. La resta de les 6 sessions es distribueixen de la següent manera:

- 1) Presentació d'un vídeo de 12 minuts sobre la II República i la Guerra Civil, realitzat per una noia de 4t ESO amb un programa informàtic on es combinen imatges, veu, música, etc. Aquesta presentació és similar a la que ells hauran de fer a les últimes sessions per donar resposta al problema que se'ls va plantejar. Amb el vídeo es pretén contextualitzar l'exili.

- 2) Presentació del problema: *Per què van marxar?* Treball a partir de diverses categories de fonts històriques. L'alumnat té diferents carpetes, cada una amb diverses fonts històriques sobre una mateixa temàtica. Cada una d'aquestes temàtiques correspon a una possible causa de l'exili: bombardeigs, por, compromís polític, familiars implicats, professió perseguida, etc. La informació de les fonts s'ha de buidar en uns quadres prèviament dissenyats.
- 3) Els documents històrics s'han d'interpretar en funció del problema inicial i donar una primera resposta des del treball realitzat en grup. S'ha de tenir en compte que algun dels documents té molt poca utilitat.
- 4) Anàlisi i interpretació de 3 textos historiogràfics contraposats que donen resposta, d'alguna manera, al problema que estan treballant els alumnes sobre les causes de l'exili.
- 5) Elaboració d'una representació històrica per donar resposta al problema, aplicant el que s'ha treballat a les sessions anteriors. En un primer moment els alumnes, per grups, han d'escriure un text que serà la base de la narració audiovisual posterior.
- 6) El treball de l'alumnat es concretarà en un vídeo de 5 minuts, amb un programa informàtic, que serà exposat a la resta de companys i companyes. Per realitzar aquest vídeo cada grup disposarà d'un CD amb arxius de fotografies, vídeos, música i cançons de la Guerra Civil o de l'exili, entrevistes, biografies, enllaços a pàgines web, etc.

El procés de treball en aquesta recerca és igual que a la resta de projectes, és a dir, tornem a plantejar una investigació contextual i interpretativa, i això suposa que:

- Les dinàmiques que es produeixen a les aules són reals i, per tant, extrapolables a situacions similars, igual que els resultats que també poden ser transferibles a contextos propers;
- El professorat -que és membre del grup de recerca- actua amb total normalitat, sense pensar en cap moment que està en una situació excepcional. El professorat participa en una investigació que observa, analitza i interpreta la pràctica tal com és, el que redueix la pressió per la qualitat dels resultats;
- La pràctica ofereix resultats imprevisibles però d'una gran riquesa. És difícil preveure el que passarà a classe tant en relació amb les respostes que ofereix l'alumnat a les activitats proposades com en relació amb la pròpia dinàmica de classe. En una dinàmica normal d'aula no sempre per el que estava programat que passés ni tan sols quan es realitza una investigació. El funcionament i la vida d'una classe no reproduïxen els passos lògics d'una investigació.

Alguns resultats de l'actual projecte de recerca en curs

Analitzarem en aquesta treball els resultats de la recerca sobre la primera sessió realitzada a 4 IES d'Educació Secundària de Catalunya, amb la col·laboració de 5 professors i professores d'història de 2n (1 grup), 3r (4 grups) i 4t d'ESO (2 grups) i 2n de Batxillerat (3 grups), de 4 centres educatius amb un total de 10 grups - classe i amb la participació de 231 alumnes en total. Aquesta activitat inicial pretenia indagar en les representacions socials de l'alumnat sobre les fonts històriques: com valoren els diferents tipus de fonts per solucionar un problema?, quines fonts són les més valorades i per què?, quines fonts són les menys valorades i per què?, saben els alumnes discriminar les fonts que no ens aporten cap mena d'informació útil a un determinat problema històric?

En aquesta primera sessió es plantejava un problema històric que s'introduïa amb el següent text:

“Imagina't que ets un historiador o historiadora que vol investigar la vida del teu besavi durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939).

Situa't a l'hivern del 1938-1939. El teu besavi era un jove de 20 anys que vivia a la teva localitat i que juntament amb la seva família van recolzar els republicans de diferents maneres: ell va participar a la batalla de l'Ebre; la seva mare va treballar de voluntària cuidant ferits de guerra, i el seu pare –ferit de guerra- es va dedicar a enganxar cartells a favor de la Segona República. Quan les tropes franquistes s'acostaven a la teva localitat, tota la família va decidir marxar cap a França travessant els Pirineus. Com a historiador, com creus que podràs conèixer les causes per les quals el teu besavi i la teva família van marxar?

A continuació, et presentem un llistat de documents o fonts històriques que pots utilitzar per a conèixer les causes del per què la teva família va decidir exiliar-se.”
Digues quines d'aquestes fonts són útils i quines no per a resoldre el problema que se t'ha plantejat. Fes una valoració de la utilitat de cadascuna de les fonts següents, segons si consideres que són gens útil, poc útil, força útil o molt útil, i després justifica el per què”

A continuació es presentava un quadre amb 4 columnes. A la primera columna havia una petita imatge de cada una de les fonts, a la segona una descripció de les mateixes, a la tercera s'havia de fer la valoració (*gens útil, poc útil, força útil o molt útil*), i a quarta i última columna s'havia de justificar la valoració (*per què?*). Aquestes són les descripcions que formaven part de la segona columna:

- (1) Articles i llibres escrits per historiadors actuals que analitzen com vivia la joventut catalana entre 1936 i 1939.
- (2) Cartells i propaganda de l'època que va ser repartida pel teu besavi i els seus amics setmanes abans de sortir cap a l'exili.
- (3) Documents militars republicans i franquistes: mapes, telegrames secrets, informacions d'espies...
- (4) El diari de vida d'un amic del teu besavi que va escriure de 1936 fins el 1941, on s'expliquen els detalls de la vida quotidiana a Catalunya i on menciona el seu recolzament a la II República i les accions que portava a terme.
- (5) El llibre de text del teu besavi quan estudiava educació primària.
- (6) El plànol militar de la ciutat de Barcelona realitzat per l'exèrcit francès el 1808.
- (7) La pel·lícula “Terra i Llibertat” de Ken Loach, realitzada el 1995, que explica la vida dels brigadistes internacionals que van venir a donar suport a la república i que van venir de diferents parts del món.
- (8) Les memòries de Manuel Azaña, que va ser president de la II República fins el 1939, les quals expliquen les causes polítiques de la derrota de la República.
- (9) Les memòries del dictador Franco que explica les motivacions per atacar Barcelona.
- (10) Les notícies de premsa del diari “La Vanguardia” que descriuen els esdeveniments de la Guerra Civil, amb l'avenç de les tropes franquistes i la fugida dels republicans a l'estranger.
- (11) Restes de roba i objectes utilitzats pels protagonistes de l'època
- (12) Un documental realitzat a la dècada dels 1990 que entrevista a supervivents de la guerra.
- (13) Una carta escrita pel teu besavi des de l'Ebre, on explica a la família les condicions de vida en què viuen els soldats republicans.
- (14) Una col·lecció de fotografies de l'època que evidencien la vida durant la Guerra civil.
- (15) Una novel·la escrita recentment ambientada en els bombardejos de Barcelona de 1939

Per últim, en una darrera activitat es demanava que fessin l'elecció de dues fonts històriques, una la que pensaven que era més útil i l'altra la que menys informació aportaria a la seva recerca. Analitzarem els resultats d'aquesta última activitat. Les fonts històriques que la majoria de l'alumnat considera més útils són la número 13 i la 4, respectivament, amb poc més de 60 alumnes que les han escollides cadascuna i amb molt poca distància l'una de l'altra. A força distància d'aquestes se situen la número 10 i la 12 (28 i 29 alumnes les han triades).

La font 13, la que ha estat més vegades seleccionada es relaciona amb vivències directes del besavi, ja que és una carta original escrita per ell mateix, i això té un valor superior per a l'alumnat en referència a altres documents, un alumne de 3r d'ESO, per exemple comenta: *“És la font més directa que tenim d'ell, a més a més parla sobre el fet que va condicionar més la guerra a Catalunya i que segurament va fer que marxés a l'exili (3PoOr)”* I un altre alumne del mateix grup escriu: *“Crec que en aquesta carta el meu besavi podia deixar dades, llocs on anirà, moviments republicans etc. En aquesta carta hi ha escrites les intencions que tenia el meu besavi al cap, potser en la carta hi ha escrites les destinacions que el meu besavi havia preparat per anar-se'n amb la seva família” (3EnGa)*. Com podem observar, aquest últim alumne atribueix a aquesta font unes qualitats que, en principi, no sembla tenir, ja que el document sembla descriure una situació durant la guerra, però no explicita res de les seves intencions posteriors. Aquest no és un cas aïllat, ja que altres alumnes també valoren aquesta font, pel fet de ser un testimoni directe al mig de la guerra, qualitats fora del context que descriu. Un cas semblant és el que representa la font 4 i per aquest motiu alguns alumnes li atribueixen característiques semblants a la 13.

A l'altre costat, les fonts històriques que es consideren menys útils són la número 5 (66 alumnes), la 6 (63 alumnes), i la font número 11 (55 alumnes). Un alumne de 4t d'ESO, en relació a la font històrica número 5, escriu: *“Un llibre d'educació primària no et pot dir res, a part que aquest llibre era abans de què passés la Guerra Civil i no explica res” (4AILi)*. Respecte a la font 6, encara que alguns alumnes no troben rellevant que sigui una font de principis del segle XIX, una majoria sí que deixa constància d'aquest fet: *“Perquè és un plànol militar de Barcelona de l'any 1808 que no correspon a aquesta època i per tant, no té res a veure amb aquest tema (4CaMa)”*. En referència a la font 11 un alumne escriu: *“Només podria donar-nos informació de com vestien en aquell moment o els objectes que utilitzaven, però no serviria per altra cosa. Per saber, en aquest cas, perquè el besavi i la seva família va marxar cap a l'exili (3GaSo)”*.

Al costat d'aquests testimonis de l'alumnat podríem destacar d'altres que fan valoracions molt discutibles, de vegades influenciats per qüestions externes a la rellevància de les fonts històriques. Un error, entre d'altres, força comú és no situar-se dins del personatge, així, molts no conceben que la família del besavi és la seva. Un aspecte també destacable és atribuir a les memòries, especialment a les del general Franco i menys a les del president Azaña, el valor de saber tot el que va passar. En ocasions també als diaris se'ls atribueix la característica de saber-ho tot, de portar tota la informació necessària per saber què va passar. Alguns alumnes mostren una certa passió per les temàtiques militars (fonts 3 i 6), com si l'exèrcit disposés de tots els instruments i el poder per saber en cada moment que estava succeint i en deixés constància.

Com afirmen Levstik y Barton (2001), és necessari exercitar l'empatia i la contextualització davant el coneixement històric, comprendre els motius dels actes en la història i arribar a fer judicis fonamentats, per pensar històricament de manera significativa, com un instrument de coneixement del passat i del present.

L'objectiu d'aquesta activitat era realitzar una primera detecció de les representacions socials de l'alumnat sobre les fonts històriques, per aquest motiu solament podem oferir un punt de partida, no per això poc interessant i revelador de quin tipus de coneixement històric tenen els i les alumnes. Aquesta primera indagació ha estat la base d'una intervenció didàctica que actualment

s'està portant a terme i que, si es compleixen els nostres objectius, ens ha de donar informació important sobre com podem millorar la formació del pensament històric en el nostre alumnat.

Bibliografia

BARTON, K. C. (2008): "Research on students' ideas about history". En LEVSTIK, Linda S./TYSON, Cynthia A. (eds.) (2008): *Handbook of Research in Social Education*. New York, Routledge, 239-257

GONZÁLEZ, N./HENRÍQUEZ/PAGÈS, J./SANTISTEBAN, A. (2009): "El aprendizaje de la empatía histórica en educación secundaria. análisis y proyecciones de una investigación sobre la enseñanza y el aprendizaje del conflicto y la convivencia en la edad media". In AVILA, R. M^a/BORGHI, B./MATTOZZI, I, (a cura di): *La educación de la ciudadanía europea y la formación del profesorado. Un proyecto educativo para la "estrategia de Lisboa"*. Bologna, Pàtron editore, 283-290

LEVSTIK, L.S. y BARTON, K.C. (2001). *Investigating With Children in Elementary and Middle Schools*. Second Edition. LEA.

LEVSTIK, Linda S./TYSON, Cynthia A. (Eds.):*Handbook of Research in Social Education*. New York, Routledge, 65-80

SANTISTEBAN, A.; PAGÈS, J. (2009). Aprender el pasado, comprender el presente y construir el futuro: lecciones de una investigación sobre la historia enseñada. XII Jornadas Interescuelas - Departamentos de Historia. Universidad Nacional del Comahue. Argentina.